

FE'LGA O'XSHASH HARFLARNING SEMANTIK TAHLILI

Kamoliddinova Omina Maxmud qizi

Oriental universiteti filologiya va tillarni o'qitish (arab tili)

yo'nalishining bakalavr bosqichi 1-kurs talabasi

Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tili nahv tizimidagi fe'lga o'xshash harflarning grammatik amallarini bajarish xususiyatlari, ularning e'robga ta'siri hamda ularning semantik vazifalari keng tahlil qilinadi. Bu harflar jumla mazmunini belgilash, ta'kid va o'xshatish kabi munosabatlarini ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: fe'lga o'xshash harflar, nahv, semantika, belgilash, ta'kid, arab tili.

Abstract. This article shows a comprehensive analysis of the grammatical functions and semantic roles of verb-like particles in Arabic syntax. These articles play a crucial role in shaping sentence meaning and expressing emphasis and conditional relationships.

Keywords: Particles-like verb, syntax, semantics, conditional particles, Arabic language.

Arab tili grammatikasida so'zlar asosan uch yirik guruhga: ism, fe'l va harfga bo'linadi. Harflar o'z mohiyatiga ko'ra mustaqil ma'noga ega bo'lmasa-da, ular jumla tarkibida sintaktik munosabatlar yaratadi, ma'nolarni o'zgartiradi va fe'lga o'xshash grammatik amallarni bajarishi mumkin. Shuning uchun nahv olimlari orasida الأحراف المشبهة بالفعل, ya'ni "fe'lga o'xshash harflar" alohida mavzu sifatida o'rganib kelingan. Bu harflar fe'lning ma'nosi yoki ta'siriga o'xshash bo'lgani uchun shunday atalgan. Klassik manbalarda, xususan, Hifniy Nosifning "Ad-Durus

an-Nahviyya”, Mustafo al-G’aloyniyning “Jome’ ad-durus al-‘Arobiyya”, Ibn Hishomning “Shuzur az-Zahab” asari va Ibn Molikning “Alfiyya” kitobi sharhlarida ushbu harflarning semantik vazifasi batafsil o‘rganilgan. Ularning fe’lga o‘xshashligi, birinchi navbatda, o‘zidan keyingi lafzga ta’sir o‘tkazishi, ikkinchidan esa jumlaning ma’nosini tubdan o‘zgartirishi bilan belgilanadi.

Fe’lga o‘xshash harflarning umumiy tavsifi nahv ilmidagi ta’rifga ko‘ra fe’l kabi omil bo‘lib, e’robda o‘zidan keyingi so‘zni o‘zgartiradi, ya’ni jumla tarkibida muayyan grammatik amal bajaradi. Lekin fe’lning zamon, shaxs-son kabi morfologik kategoriyalariga ega emas. Bu harflarning semantik xususiyati ularning qo‘llanilish maqsadiga qarab qat’iy belgilanadi. Masalan, إِنَّ (inna) – ta’kid, كَأَنَّ (ka’anna) – o‘xshatish kabi ma’nolarni yuzaga chiqaradi.

Inna kabi fe’lga o‘xshash harflar – إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا (innaning axovati) deb ataladi. Bu guruhdagi harflar arab tilida eng ko‘p uchraydigan, semantik yuklamasi boy bo‘lgan harflardir. Ular ismni nasb ya’ni –ni qo‘shimchasi ma’nosi bilan, xabarni esa raf’ ya’ni –dir ma’nosi holiga kiritadi. Innaning axovati va ularning ma’nolari quyidagilar:

1. إِنَّ (inna) – kuchli ta’kid ma’nosini bildiradi. Jumla boshida kelganda fikrni, e’tiborni tortadigan darajada kuchaytiradi. So‘zlovchi fikrining to‘g‘riligini alohida tasdiqlamoqchi bo‘lganda ishlatiladi. إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ – “Albatta, Alloh kechiruvchidir”.
2. أَنَّ (anna) – ko‘pincha ichki xabar, vositali nutqda xabarni ifodalash uchun yoki ko‘chirma gapda qo‘llaniladi va ko‘p hollarda fe’ldan keyin keladi. عَلِمْتُ أَنَّ الْحَقَّ ظَاهِرٌ – “Haqiqat ayon ekanini bildim”.
3. كَأَنَّ (ka’anna) – o‘xshatish, taxmin, faraz ma’nolarini beradi. Gapga o‘xshatish ohangini olib kiradi va narsaning holatini tasviriy tarzda ta’riflaydi. Uslubiy jihatdan adabiyotda, tasviriy matnlarda uchratishimiz mumkin. كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ – “Go‘yo Zayd sher kabi”.
4. لَكِنَّ (lakinna) – qarshi qo‘yish va istisno bilan bog‘langan ta’kidni bildiradi. Oldingi jumlada ayrilgan fikrga zid mazmun kiritadi. Bu harf odatda jumla o‘rtasida keladi va fikr oqimini o‘zgartiradi. جَاءَ الْقَوْمُ لَكِنَّ زَيْدًا لَمْ يَأْتِ – “Qavm keldi, ammo Zayd

kelmadi”.

5. لَيْت (layta) – orzu-istak va armon ma’nolarini bildiradi. Haqiqatda mavjud bo‘lmagan, ammo bo‘lishi istalgan holatni bildiradi. Shoirlar ham she’rlarida ishlatadi. لَيْتَ الشَّبَابِ يَعُودُ – “Qaniydi yoshligim qaytsa”.

6. لَعَلَّ (la’alla) – umid va xavotir orasidagi ikkilanishni bildiradi. Biror ishning bo‘lishi ham mumkin, bo‘lmasligi ham. O‘rtaliq holatni bildiradi. Mazmun jihatdan nozik harflardan biri hisoblanadi: unda ham umid bor, ham xavotir. لَعَلَّ الْخَيْرَ قَادِمٌ – “Balki yaxshilik kelar”. Bu harflar ma’no jihatdan juda boy bo‘lgani uchun arab tilida ma’no yaratadigan eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Fe’lga o‘xshash harflar qadimgi arab lahjalarida mustaqil fe’llardan kelib chiqqan. Masalan, “inna” Arabiston hududlarida ta’kidlovchi partikula (ma’no beruvchi ammo o‘zi mustaqil ma’no ifodalamaydi) sifatida qo‘llanilib, keyinchalik nahviy tizimda mustaqil omilga aylangan.

Fe’lga o‘xshash harflarning sintaktik va semantik o‘rni jumlaning ma’no markazi, ta’kid darajasi, shart-natija munosabati, inkor kuchi va o‘xshatish uslubi kabi ko‘rsatkichlarini belgilaydi. Shu bois arab tilida badiiy adabiyot, Qur’on tafsiri, hadis matnlari va nutq uslubiyati kabi jabhalarda ular nihoyatda muhim.

Arab tilidagi إِنَّ (inna) va أَنَّ (anna) harflari ma’no jihatdan yaqin ko‘rinsa-da, ular qo‘llanish o‘rni, sintaktik vazifasi va kelish shartlari jihatidan farqlanadi. Har ikkisi ham ismni nasb, xabarni raf’ holiga kirituvchi omil bo‘lib, ma’no jihatidan ta’kid mazmunini bildiradi. Biroq ularning nahviy vazifasi bir-biridan ancha farq qiladi.

1) إِنَّ (inna) – mustaqil jumla boshida keladi. U so‘zlovchining fikrini kuchli ta’kid bilan boshlash uchun xizmat qiladi. إِنَّ الصَّبْرَ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ – “Albatta, sabr najotning kalitidir”.

2) أَنَّ (anna) – mustaqil gap boshida ishlatilmaydi. U odatda ظَنَنْتُ، عَلِمْتُ kabi bog‘lovchi fe’llar yoki harflardan keyin keladi, shuningdek, ko‘chirma nutq ichida ham qo‘llaniladi. قُلْتُ أَنَّ زَيْدًا قَادِمٌ – “Zayd kelayotganini aytdim”.

Ammo إِنَّ (inna) fathali ya’ni أَنَّ (anna) shaklida kelishi ham mumkin. Agar masdar (otlashgan jumla) o‘rnini bossa, ya’ni fe’lning qoidasiga ko‘ra kerak bo‘lsa, fatha

bilan keladi. Bu holatlar:

- 1) Fe'ning foili (bajaruvchisi) o'rnida bo'lsa: يَسْرُنِي أَنْتَ مُجْتَهِدٌ – “Seni mehnatkash ekanliging, meni hursand qiladi”.
- 2) Noib ul-foil o'rnida bo'lsa: أُوْحِي إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ – “Unga bir guruh eshitdi degan vahiy qilindi”.
- 3) Maf'ul o'rnida bo'lsa: أَوْدُ أَنْتَ مُخْلِصٌ – “Sen ixlosli bo'lishingni istayman”.
- 4) Jar harfidan keyin kelsa: فَرَحْتُ لِأَنَّهُ مُسْتَحِقٌّ – “Unga berdim, chunki u munosib”.

Jumla o'rnida bo'lsa, kasra bilan yoziladi. Bu holatlar:

- 1) Jumla boshida: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ – “Albatta biz senga ochdik”.
- 2) Alā dan keyin kelsa: أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ – “Ogoh bo'ling, Allohning do'stlariga xavf yo'q”.
- 3) Naql qilingan gapdan keyin: قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ – “Men Allohning bandasiman dedi”.
- 4) Hol jumlasida boshida: فَهَرَّ عَلَيَّ الْأَعْدَاءُ، وَإِنَّهُ مُنْقَرِدٌ – “Ali dushmanlarni mag'lub etdi, holbuki u yolg'iz edi”.

To'xtalib o'tishimiz joizki, fatha ham, kasra ham durust bo'ladigan holatlar ham bor. Agar ikki xil grammatik talqin ham joiz bo'lsa, ikkisi ham joiz. Masalan الفاء (fa) javob shartidan keyin kelsa: مَنْ يَسْتَقِمْ فَإِنَّهُ يَنْجَحْ “Kim to'g'ri bo'lsa, muvaffaqiyatga erishadi”.

Fe'lga o'xshash harflar arab tili sintaksisining markaziy elementlaridan biridir. Ular fe'lga xos e'rob amallarini bajaradi, lekin harf tabiatidan chiqa olmaydi. “Inna” va uning axovatlari semantik ma'no qatlamiga chuqur ta'sir qilib, jumlani ta'kid, o'xshatish, armon, xavotir kabi nozik ma'nolar bilan boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abbos Hasan. An-Nahv al-Wafi. Qohira: Dar al-Ma'orif, 1996.
3. Al-Ashmoniy. Sharh al-Ashmoniy 'ala Alfīyyat Ibn Malik. Bayrut: Dar al-Kutub al-‘ilmiyya, 1997.
4. Ibn Hishom. Shuzur az-Zahab fi Ma'rifati Kalam al-‘Arab. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 2004.

5. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
6. Рахмонов, А. К. (2025). АБУЛФАТХ БУРҲОНИДДИН НОСИР МУТАРРИЗИЙ–ЎРТА АСР ШАРҚ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЁРҚИН НАМОЁНДАСИ. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
7. Жураева, М. А. (2013). Некоторые особенности склонения имен в грамматическом комментарии Абдурахмана Джами «Шарх мулла». *Вестник Челябинского государственного университета*, (23 (314)), 121-125.
8. RAXIMJONOV, M., & Samadova, G. (2025). MIRZA ULUGBEK PATRON OF LITERATURE. *The Journal of Interdisciplinary Human Studies*, 1(3), 110-117.
9. TURSUNALIYEVA, M. (2025). OGAHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO‘ZLAR JILVASI. «*ACTA NUUz*», 1(1.7), 310-312.
10. Viktoriya, M. (2025). FE’L MAYLLARINING O ‘ZGARISHIGA SABAB BO ‘LUVCHI YUKLAMALAR TAHLILI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 560-563.
11. Raxmonov, A. K. (2024). *Mutarriziy va uning “Nahv risolasi”*. In *Sharq tillari tadqiqi va ta’limi muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari* (pp. 211–214). Oriental University.
12. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziyning “Risalatun fin-nahw” asarida grammatik kategoriya talqini va uning o‘zbek tilshunosligidagi muqobillari*. In *Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida: Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari* (pp. 136–139). Alfraganus University
13. Жураева, С. Х. (2024). ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОЛОДЁЖНОГО СЛЕНГА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. *XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR*, 1(2), 531-536.